

Dariusz Magier

(Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach)

Problematyka rozpoznania przynależności zespołowej i zespołów rozbitych w opracowaniu akt sądów powszechnych Rzeczypospolitej Polskiej okresu międzywojennego z terenu byłego Królestwa Polskiego

Issues Concerning the Origin of Documentation Drawn Up by Polish General Courts Located within the Boundaries of the Former Kingdom of Poland in the Interwar Period

STRESZCZENIE

W okresie międzywojennym sądownictwo stanowiło jeden z trzech podstawowych, niezależnych organów władzy Rzeczypospolitej Polskiej sprawowanej w imieniu narodu. Funkcjonowały trzy pioniry sądownictwa: powszechne, administracyjne i wojskowe¹. Dokumentacja wytworzona przez sądy powszechne, z uwagi na ich strukturę organizacyjną oraz istotne funkcje w życiu społecznym, ma bardzo duże znaczenie zarówno do celów badawczych, jak i urzędowych². Z tej racji prawidłowe opracowanie akt sądowych stanowi duże wyzwanie stojące przed archiwami państwowymi. Celem artykułu jest zasygnalizowanie problemów związanych z jedną z trudności, jakie napotyka archiwista opracowujący akta sądu powszechnego już na początku procesu opracowania – na etapie rozpoznania przynależności zespołowej – i związanego z nim zagadnienia zespołów rozbitych.

Słowa kluczowe: archiwistyka, proveniencja, sądy, akta

Początki odradzania się polskiego wymiaru sprawiedliwości na terenach byłego Królestwa Polskiego sięgają 1915 r. Po ewakuacji administra-

¹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, art. 74–86, Dz. U. 1921, nr 44, poz. 267; Ustawa Konstytucyjna z 23 kwietnia 1935 r., art. 64–70, Dz. U. 1935, nr 30, poz. 227.

² Zob. np. J. Gołaszewski, *Wartość źródłowa i problemy metodyczne opracowania akt sądowych wytworzonych do 1945 roku (na przykładzie zasobu Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli*, red. J. Baranowski, U. Zarzycka-Sutter, Łódź 2001, s. 127–136.

cji rosyjskiej niemieckie i austro-węgierskie władze okupacyjne przekazały zarząd nad sądownictwem w gestię Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu, zaś ogólny nadzór nad nim sprawował gubernator. Zlikwidowano wówczas podział jurysdykcji na odrębne sądy pokoju i sądy ogólne, tworząc jeden typ sądownictwa pokoju oznaczającego sądownictwo I instancji na wsi i w mieście. Ukształtowane w tym czasie sądy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości zachowały swoje dawne siedziby i zakres terytorialny okręgów³.

Kodeksową podstawą funkcjonowania sądownictwa na terenach byłego Królestwa Polskiego były przepisy, które w zakresie kodeksu karnego opierały się na rosyjskiej ustawie postępowania sądowego karnego z 1864 r.⁴ oraz Kodeksie karnym z 1903 r. (tzw. kodeksie Tagancewa)⁵. W zakresie prawa cywilnego bazowały na rosyjskiej procedurze cywilnej z 1864 r., zmienionej w nieznacznym stopniu w 1914 r.⁶ Obowiązującą moc zachowały również dotychczasowe prawo handlowe, wekslowe oraz hipoteczne⁷. Stan taki trwał do wejścia w życie jednolitego dla całej Polski prawa o ustroju sądów powszechnych 1 stycznia 1929 r., a następnie nowego Kodeksu karnego⁸ i Kodeksu postępowania cywilnego⁹.

Struktura sądownictwa była czteroszczeblowa. Jej budowa opierała się na zasadzie hierarchiczno-instancyjnej, polegającej na podziale sądów na określone stopnie i przydzielanie im do rozpatrywania określonego typu spraw. Na najniższym szczeblu znajdowały się sądy pierwszej instancji,

³ W. Kwiatkowska, *Ustrój sądownictwa powszechnego w Polsce międzywojennej (1918–1939)*, w: *Archiwa instytucji*, s. 17.

⁴ Ukaz z dnia 19 lutego 1875 r. o zastosowaniu rosyjskich ustaw sądowych i Ukaz Rządzącego Senatu z dnia 6 marca 1875 r. o wprowadzeniu do Królestwa Polskiego ustaw sądowych z dnia 20 listopada 1864 r. (*Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego*, t. 1: *Organizacja sądowa*, art. 5, 8, 124–136, 205, 210, 297–352, s. 5, 55, 77–81, 111, 149–173, St. Petersburg 1875).

⁵ Rosyjski Kodeks karny z 1903 r. wprowadzono na obszarze byłego Królestwa Polskiego Rozporządzeniem ustawodawczym Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego z dnia 7.08.1917 r. (Dz. Urz. Dep. Spraw. TRS KP z 1917, nr 2, poz. 4) z poprawkami przy stosowującymi go do nowej sytuacji kraju, np.: Dz. U. 1918, nr 20, poz. 57; z 1919, nr 1, poz. 81; nr 7, poz. 107; nr 17, poz. 220, nr 63, poz. 375; A. Korobowicz, W. Witkowski, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009, s. 237.

⁶ *Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach*; zob. *Ustawa postępowania sądowego cywilnego z dnia 20 listopada 1864 r. ze zmianami zaprowadzonymi przez najwyżej zatwierdzone postanowienie z dnia 19 lutego 1875 r. i z objaśnieniami łożonymi przez Władysława Nowakowskiego*, cz. 1–4, Warszawa 1878; H. Konic, *Zmiany proceduralne w ustawie postępowania cywilnego*, Warszawa 1914.

⁷ P. Fiedorczyk, P. Kowalski, *Sądownictwo powszechne na terenie województwa białostockiego w II RP*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, 11, s. 281.

⁸ Dz. U. 1932, nr 60, poz. 571.

⁹ Dz. U. 1930, nr 83, poz. 651.

czyli sądy pokoju (od 1 I 1929 r. – sądy grodzkie), których w każdym powiecie było kilka. Rozpatrywały drobne sprawy cywilne i karne, w których mogła zostać orzeczona kara pozbawienia wolności do 2 lat, grzywna lub obie te kary łącznie niezależnie od kar dodatkowych. Instancją odwoławczą oraz pierwszą instancją dla rozpatrywania pozostałych, poważniejszych spraw cywilnych i karnych były sądy okręgowe. Właściwym sądem rozpatrującym sprawę był ten, w którego okręgu zostało popełnione lub ujawnione przestępstwo, gdzie ujęto sprawcę lub gdzie zamieszkiwał podejrzany. Odwołania od wyroków sądów okręgowych rozstrzygały sądy apelacyjne. Najwyższym szczeblem kasacyjnym rozpatrującym odwołania od orzeczeń sądów apelacyjnych był Sąd Najwyższy w Warszawie.

Sędziowie mianowani byli przez Prezydenta RP na wniosek ministra sprawiedliwości przedstawiany w porozumieniu z premierem (wcześniej przez ministra sprawiedliwości). Kandydaci musieli spełniać odpowiednie kwalifikacje ogólne (takie jak: obywatelstwo polskie, pełnia praw obywatelskich, ukończone 25 lat, znajomość języka polskiego w mowie i piśmie) oraz zawodowe (ukończone studia prawnicze i aplikacja sądowa, złożony egzamin sędziowski, zaś w sądownictwie wyższym niż grodzkie – odpowiedni staż pracy w sądownictwie)¹⁰.

Od 1 stycznia 1929 r. zaczęło obowiązywać nowe *Prawo o ustroju sądów powszechnych*¹¹, na mocy którego sądy pokoju zostały przemianowane na sądy grodzkie, przy czym ich siedziby pozostały bez zmian. Nowe prawo sądowe podtrzymywało podstawowe zasady poprzedniego systemu, który w najbardziej ogólnym zarysie przedstawiał się następująco:

- Sądownictwo I instancji w sprawach drobnych cywilnych i karnych stanowiły sądy grodzkie, które udzielały również pomocy innym sądom. Składały się z jednego lub większej liczby sędziów, spośród których wyznaczano naczelnika sądu.
- Sądy I instancji w sprawach, które ze względu na znaczną wartość materialną przedmiotu sporu wykraczały poza właściwość sądów grodzkich, czyli sądów okręgowych. Poza tym rozstrzygały one sprawy o prawa niemajątkowe związane z roszczeniami majątkowymi, wynagrodzenie szkód wyrządzonych przez administrację państwową lub samorządową, ochrony prawa autorskiego, wynikające z działalności firm i przedsiębiorstw, między zarejestrowanymi spółkami a osobami fizycznymi oraz dotyczące czynności giełdowych¹². Sądy okręgowe pełniły również funkcję sądów odwoławczych od orzeczeń sądów pokoju/grodz-

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Tekst jednolity: Dz. U. 1932, nr 102, poz. 863.

¹² Kodeks postępowania cywilnego, Dz. U. 1930, nr 83, poz. 651, art. 10, 13 i 14.

kich oraz postanowień sędziów śledczych. Sądy okręgowe stanowiły władzę nadrzędną dla sądów pokoju/grodzkich funkcjonujących na terenie ich okręgu sądowego. Poza sądami powszechnymi w strukturze okręgu sądowego znajdowały się także prokuratury okręgowe, sędziowie śledczy, komornicy, notariusze, pisarze hipoteczni¹³.

- Sądy apelacyjne stanowiły II instancję rozpatrującą odwołania od orzeczeń sądów okręgowych, zaś jako I instancja rozstrzygały ustawowe sprawy szczególne¹⁴.
- Najwyższą instancją sądownictwa był Sąd Najwyższy w Warszawie, który rozstrzygał odwołania, czyli tzw. kasacje od wyroków sądów apelacyjnych oraz sądów okręgowych. Ponadto Sąd Najwyższy czuwał nad jednolitością orzecznictwa. Dzielił się na Izbę Cywilną, Izbę Karną, a pod koniec lat trzydziestych powołano również Izbę do spraw Adwokatury¹⁵.

Organem wewnętrznym sądów powszechnych było zgromadzenie ogólne złożone ze wszystkich sędziów danego sądu. Zgromadzeniu ogólnemu przewodniczył prezes sądu, a zadania tego organu koncentrowały się wokół podziału czynności sądowych, ustalania terminów, przedstawiania kandydatów do nominacji na sędziów, określania zakresu czynności wydziałów i ich sędziów, wybierania członków kolegium administracyjnego, zgłaszania wniosków o przeniesienie sędziów w stan spoczynku¹⁶. Wspomniane kolegium administracyjne było rodzajem prezydium zgromadzenia ogólnego.

Problem opracowania akt sądowych narastał od lat dziewięćdziesiątych XX w., co było związane z przejściem do zasobu archiwów państwowych licznych zespołów archiwalnych wytworzonych przez sądy w ostatnim 150-leciu, których liczba na początku XXI w. sięgnęła 7 tys.¹⁷ Tymczasem archiwa państwowe dysponowały zaledwie projektem wskazówek metodycznych dotyczącym opracowania tego typu akt¹⁸. W 2003 r.

¹³ D. Magier, *Struktura organizacyjna białskiego okręgu sądowego (1919–1931)*, „Res Historica” 2012, 33, s. 146.

¹⁴ W. Kwiatkowska, *op. cit.*, s. 23.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 23–24.

¹⁷ S. Krupa, *Metodyka opracowania akt instytucji wymiaru sprawiedliwości*, w: *Instytucje sądowe regionu siedleckiego na tle polskich instytucji sądowych od schyłku XVIII do początku XX w.*, red. A. Rogalski, Siedlce 2008, s. 130.

¹⁸ *Projekt wskazówek metodycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 grudnia 1991 r. dotyczących opracowywania akt sądowych wytworzonych z XIX–XX w.*, w: *Zbiór prze-*

Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych powołał zespół naukowy do opracowania wskazówek metodycznych dla dokumentacji wytworzonej przez instytucje wymiaru sprawiedliwości¹⁹. Efektem jego prac były zrazu wskazówki metodyczne w sprawie ustalania nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów z 2005 r.²⁰, wreszcie wskazówki dotyczące zasad opracowania zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI w. z 2008 r.²¹

Największy problem, z jakim musieli się zmierzyć członkowie zespołu opracowującego wskazówki metodyczne, było wyodrębnienie z dokumentacji instytucji wymiaru sprawiedliwości zespołów archiwalnych. Wychodząc od definicji granic zespołu archiwalnego (że jest to „zakres materiałów archiwalnych zespołu wyznaczony przez związek zachodzący między materiałami archiwalnymi zespołu a jego twórcą”, które „wyznaczają daty powstania i likwidacji twórcy zespołu, zakres jego funkcji oraz kompetencji rzeczowych i terytorialnych”²²), szybko stwierdzono, że odwołanie do stosownych aktów prawnych nie zawsze pozwala na prawidłowe rozpoznanie przynależności zespołowej. Dostrzeżono, że niebagatelny wpływ na granice zespołów poszczególnych sądów mają dodatkowo zmiany państwowości oraz przerwy w działalności spowodowane wydarzeniami politycznymi czy społecznymi. Skutkiem tego było przyjęcie założenia wzorowanego na postępowaniu z aktami administracji państwowej I i II instancji, a także organów samorządu terytorialnego szczebla wojewódzkiego i powiatowego²³, że cezurą będzie w tym wypadku zmiana państwowości, nawet wówczas gdy nie zmieniły się ani kompetencje, ani nazwa aktotwórcy. To bardzo istotne, zważywszy że taka sy-

pisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001, s. 556–568.

¹⁹ A. Czapelska, *Nowo powołane zespoły naukowe*, „Informacja Bieżąca” 18 XI 2003, 3 (29), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, s. 21, www.archiwa.gov.pl/images/docs/biuletyn/inf_biez_3_29.pdf [dostęp: 26 IV 2016].

²⁰ *Decyzja Nr 22 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI w., przechowywanych w archiwach państwowych*, www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/nazwy_daty_sady_nr22_2005.pdf [dostęp: 26 IV 2016].

²¹ *Zarządzenie Nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 14 kwietnia 2008 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad opracowania zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI wieku, przechowywanych w archiwach państwowych*, www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/zarz4_2008.pdf [dostęp: 26 IV 2016].

²² *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 35.

²³ *Zarządzenie nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego*, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 371–372.

tuacja dotyczy ogromnej liczby polskich sądów funkcjonujących w latach 1915–1922, 1939 r. oraz w okresie 1944–1945. Pojawiający się problem wyznaczania granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów, które przechodziły reorganizacje w ramach tej samej państwowości, pozostawiono tradycyjnym rozstrzygnięciom metodycznym²⁴. Taka sytuacja nastąpiła np. z końcem 1928 r., kiedy to rozporządzenie Prezydenta RP ujednoliciło wreszcie sądownictwo w Polsce, likwidując jego funkcjonowanie na podstawie przepisów z okresu zaborów²⁵. Uznano, że nowe prawo nie wniosło poważniejszych zmian do poprzedniego systemu w zakresie organizacji sądów (oraz prokuratur) okręgowych i apelacyjnych – zatem zachowano ciągłość tych zespołów. Rok 1928 stał się natomiast datą krańcową sądów pokoju i powiatowych, których kompetencje zostały przekazane nowo utworzonym sądom grodzkim²⁶.

Obowiązujące wskazówki metodyczne opracowania zespołów archiwalnych sądów, a zwłaszcza te z 2005 r., które dotyczą ustalania nazw i granic chronologicznych zespołów, nie rozwiązują wszystkich dylematów metodycznych archiwistów. Pojawiają się one już na drugim etapie tradycyjnego opracowania, czyli przy rozpoznawaniu przynależności zespołowej dokumentacji. Zasób aktowy gromadzony przez lata w archiwach sądowych jest, tak jak w przypadku pozasądowych aktotwórców, wynikiem nie tylko produkcji własnej poszczególnych twórców zespołów archiwalnych. Specyfiką sądów jest unormowane kancelaryjnie przekazywanie sobie całych teczek aktowych (apelacje, kasacje, wznowienia spraw lub rozpatrywanie spraw dotyczących powodów bądź oskarżonych w innych sądach), które są zwracane lub stają się częścią akt sprawy. Przy wstrząsach administracyjnych (katastrofy, wojny, ale także reorganizacje) takie akta, wbrew zamierzeniom, mogą pozostać w zbiorze dokumentacji aktotwórcy, który je wypożyczył.

Nie można zapominać, że sam proces aktotwórczy w realiach sądu miał w rzeczywistości charakter łączenia dokumentacji różnej proweniencji. Najlepiej prześledzić to na przykładzie postępowania karnego. Pierwszy etap postępowania przygotowawczego stanowiło dochodze-

²⁴ Nie tworzy się nowego zespołu, jeśli nastąpiła tylko zmiana nazwy twórcy, bez poważnych zmian kompetencyjnych, terytorialnych, organizacyjnych itp. Zob. *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, wyd. V, Poznań 2004, s. 129.

²⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. – *Prawo o ustroju sądów powszechnych*, Dz. U. 1928, nr 12, poz. 93.

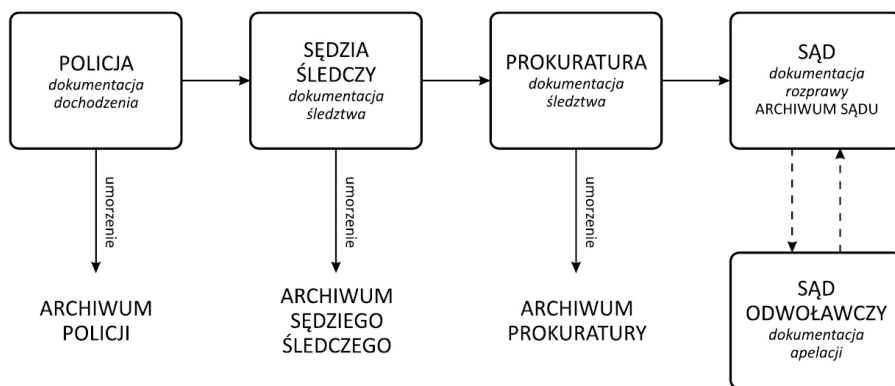
²⁶ S. Krupa, *op. cit.*, s. 133.

nie prowadzone przez policję, które miało wyjaśnić, czy przestępstwo zostało popełnione, kogo można o nie podejrzewać i czy zachodzi podstawa do wszczęcia postępowania sądowego. Jeżeli uznano, że przestępstwo rzeczywiście zaistniało i można za nie kogoś oskarżyć, oskarżyciel publiczny składał wniosek o przeprowadzenie śledztwa lub wnosił akt oskarżenia. Zapiski z dochodzenia dołączano do wniosku o przeprowadzenie śledztwa. Na czynności sądowe w toku dochodzenia składały się: przesłuchanie podejrzanego przez sędziego śledczego lub sąd grodzki, przesłuchanie świadków, ustalenie śladów przestępstwa oraz zbadanie stanu umysłowego podejrzanego²⁷. Śledztwo prowadził sędzia śledczy lub inny sędzia wyznaczony do danej sprawy przez prezesa sądu. Sędzia śledczy musiał przesłuchać podejrzanego w ciągu 24 godzin od chwili ujęcia, wydać postanowienie o jego aresztowaniu lub zwolnieniu z aresztu. Śledztwo mogło zostać umorzone, jeśli zażądał tego oskarżyciel posiłkowy lub prokurator, a w sprawie nie było pokrzywdzonego. Jeśli zaś uzyskano podstawy do przeprowadzenia rozprawy głównej, sędzia śledczy ponownie przesłuchiwał oskarżonego, zapoznawał go z treścią zebranych dowodów i wydawał postanowienie o zamknięciu śledztwa. O fakcie zamknięcia śledztwa sędzia zawiadamiał oskarżyciela, a prokuratorowi przysyłał akta śledztwa. Prokurator w ciągu dwóch tygodni od otrzymania akt śledztwa składał do sądu akt oskarżenia lub wnioski o umorzenie śledztwa. Akt oskarżenia zawierał imię i nazwisko oskarżonego, miejsce jego zamieszkania, dokładne określenie zarzucanego mu czynu przestępczego, wskazanie przepisu ustawy Kodeksu karnego oraz uzasadnienie oskarżenia. Do aktu dołączano wykaz osób, które należało wezwać na rozprawę. Wraz z aktem oskarżenia prokurator przysyłał sądowi akta śledztwa lub dochodzenia i inne załączniki do sprawy. Akt oskarżenia uprawomocniał się po siedmiu dniach. W tym czasie obwiniony miał prawo wniesienia sprzeciwu podpisanego przez adwokata. Ewentualny sprzeciw sąd rozpatrywał na posiedzeniu niejawnym, na którym podejmował decyzję o umorzeniu postępowania, odrzuceniu sprzeciwu lub przekazaniu sprawy właściwemu sądowi. Po uprawomocnieniu się aktu oskarżenia prezes sądu wyznaczał termin rozprawy głównej i zarządzał wysłanie wezwań na rozprawę. Wyznaczał także obrońcę z urzędu na prośbę oskarżonego lub w przypadku, gdy nie dokonał on wyboru. Przewód sądowy rozpoczynało odczytanie aktu oskarżenia, pytano oskarżonego, czy przyznaje się do winy, przesłuchiowano świadków, przedstawiano dowody i składano wyjaśnienia. Potem zamykano przewód sądowy

²⁷ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1928, nr 33, poz. 313.

i udzielano głosu stronom. Oskarżycielem publicznym przed wszystkimi sądami był prokurator. Narada sędziów odbywała się w trybie tajnym, podczas której następowało głosowanie odrębne odnośnie do winy i odnośnie do kary. Orzeczenie zapadało bezwzględną większością głosów. Sporządzano sentencję wyroku, którą podpisywali wszyscy sędziowie. Wyrok z uzasadnieniem na piśmie przygotowywano tylko wówczas, gdy strona w terminie zapowiedziała odwołanie się od wyroku. Sądy wydały orzeczenia w postaci wyroków i postanowień²⁸.

A zatem proces archiwotwórczy (zob. ryc. 1) w zakresie dokumentacji sądowej był (przynajmniej w przypadku spraw karnych) bardzo skomplikowany i jego pełny efekt stanowią połączone w jednej teczce akta spraw wytworzone przez wielu aktotwórców, które ostatecznie znalazły się w archiwum sądowym. Zauważmy jednak, że w przypadku umorzenia dochodzenia mógł się też zakończyć na którymś z wcześniejszych etapów na dokumentacji jednego twórcy (policja), dwóch (policja, sędzia śledczy), trzech (policja, sędzia śledczy, prokuratura), czterech (policja, sędzia śledczy, prokuratura, sąd) czy większej ich liczby (dokumenty instancji apelacyjnej i kasacyjnej).

Ryc. 1. Główne elementy systemu wymiaru sprawiedliwości II RP biorące udział w procesie archiwotwórczym (sprawy karne)

Źródło: Rycina własna na podstawie Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 marca 1928 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz. U. 1928, nr 33, poz. 313.

Dla uzupełnienia informacji kancelaryjnych warto dodać, że sąd posiadał biuro podawczo-wykonawcze, a każdy z wydziałów własne sekretariaty obsługiwane przez sekretarzy sądowych i kancelistów. Sekretariaty prowadziły

²⁸ *Ibidem*.

księgi biurowe, przyjmowały, rozdzielały i wysyłały pisma, sporządzały protokoły z posiedzeń sądu, przechowywały urzędowe pieczęcie, wydawały odpisy, udzielały informacji i przekazywały akta do archiwum sądowego. Przewodzenie akt sądowych było szczegółowo uregulowane. Otrzymane pisma dołączano do właściwych teczek chronologicznie lub zakładano nowe te czki, wpisując je do odpowiedniego repertorium i skorowidza. Akta dochodzenia prokuratorskiego (w tym sędziów śledczych), nadsyłane do sądu, wszywane były do akt sądowych wraz z okładką. Podobnie postępowano z aktami spraw wytworzonymi przez sąd apelacyjny. Akta dotyczące poszczególnych spraw umieszczano w oddzielnych okładkach (teczkach) z nadrukiem i oznaczano sygnaturą zgodnie z odpowiednim repertorium. Znaki spraw umieszczano na górze i na dole okładek. Znak sprawy składał się z trzech elementów: literowego oznaczenia repertorium kategorii sprawy, cyfry arabskiej oznaczającej kolejny numer sprawy wszczętej w danym roku oraz roku założenia sprawy. Wszystkie pisma wszywano i numerowano karty. Na początku wszywano kartę przeglądową, w której zaznaczano, jakie dokumenty z akt wyłączono i gdzie zostały przekazane. Sekretariaty przechowywały akta według kategorii spraw i w kolejności znaków sprawy. Po zakończeniu sprawy akta przekazywano do archiwum sądowego. Jeśli sąd okręgowy pełnił funkcję instancji apelacyjnej w danej sprawie, po zakończeniu sprawy i uprawomocnieniu się wyroku akta zwracano do właściwego sądu, pozostawiając jedynie odpis wyroku lub orzeczenia²⁹.

Przy takim systemie kancelaryjnym i procedurach funkcjonowania nietrudno było o przemieszanie dokumentacji różnych aktotwórców w spuściźnie jednego sądu przekazywanej do archiwum państwowego. Przykładowo, w przypadku akt stosunkowo krótko (bo tylko 13 lat) funkcjonującego twórcy, jakim był Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej, w ramach rozpoznawania przynależności zespołowej wydzielono z zespołu archiwalnego dokumentację aż 17 innych twórców zespołów, wśród których znalazły się niezwrócone akta sądów pierwszej instancji (pokoju i grodzkie) oraz spraw karno-administracyjnych starostw z bialskiego okręgu sądowego nadesłane w celach apelacyjnych, akta prokuratury, ale także innych sądów okręgowych³⁰.

Dodatkowo, z powodu zmian reorganizacyjnych w systemie spowodowanych likwidacją sądu, jego akta stawały się obiektem sukcesji innego sądu. Zawsze w tym przypadku mamy do czynienia zarówno z sukcesją

²⁹ D. Magier, *Wstęp do inwentarza zespołu akt Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej z lat [1916–1918] 1919–1931 [1932–1945]*, Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim, Radzyń Podlaski 2015, s. XVII–XVIII.

³⁰ *Ibidem*, s. XIII.

czynną (kontynuacja rozpoczętych spraw sądowych), jak i bierną (sprawy już zakończone wyrokiem). Zdarzało się, że spuścizna zlikwidowanej placówki została podzielona na kilka różnych sądów, tak jak stało się to właśnie z dokumentacją wytworzoną (sprawy zakończone) i wszczętą we wspomnianym już Sądzie Okręgowym w Białej Podlaskiej. Został on zlikwidowany na podstawie ustawy z 14 października 1931 r. Od 1 stycznia 1932 r. część powiatów (białski, konstantynowski i radzyński) włączono do okręgu Sądu Okręgowego w Siedlcach, zaś powiat włodawski – do Sądu Okręgowego w Lublinie³¹. Ponadto dla sądów grodzkich w Białej Podlaskiej, Janowie Podlaskim, Łosicach i Piszczacu utworzono w Białej Podlaskiej Wydział Zamiejscowy Sądu Okręgowego w Siedlcach z właściwością rzeczową obejmującą wszystkie sprawy, do których rozpoznawania powołane były sądy okręgowe³². Sposób rozdysponowania dokumentacji zlikwidowanego Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej określało pismo ministra sprawiedliwości do prezesów sądów apelacyjnych w Warszawie i w Lublinie z 28 grudnia 1931 r.³³

W takich, jak wyżej wymieniony, przypadkach zdarzało się, że akta spraw mogły zostać oddzielone w obrębie różnych placówek sądowych od pomocy kancelaryjnych, co, z jednej strony, dodatkowo stwarzało zagrożenie dla kompletności zespołów, z drugiej zaś ich rozbicia na różne archiwa. W rozpatrywanym tu przykładzie pomoce kancelaryjne zostały zamknięte na 31 grudnia 1931 r. i wraz z dokumentacją zamkniętych spraw pozostawione przy nowo utworzonym Wydziale Zamiejscowym w Białej Podlaskiej Sądu Okręgowego w Siedlcach. Akta będące w toku, dotyczące powiatów radzyńskiego i włodawskiego, przekazano sądom okręgowym odpowiednio w Lublinie i w Siedlcach. Akta prezydialne i nadzorcze miały w całości zostać przekazane do Sądu Okręgowego w Siedlcach, stanowiąc sukcesję czynną³⁴.

Tymczasem powody największych komplikacji dotyczących przynależności zespołowej akt sądowych są jeszcze przed nami, gdyż w bliskiej perspektywie jest już rok 1939, czyli początek okupacji niemieckiej (meto-

³¹ Ustawa z dnia 14 października 1931 r. w sprawie zniesienia sądu okręgowego w Białej Podlaskiej oraz zmiany okręgów sądów okręgowych w Lublinie i Siedlcach, Dz. U. 1931, nr 103, poz. 787.

³² Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 10.11.1931 r. w sprawie określenia terminu zniesienia Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej i w sprawie utworzenia w Białej Podlaskiej Wydziału Zamiejscowego Sądu Okręgowego w Siedlcach, Dz. U. 1931, nr 103, poz. 790.

³³ Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim [dalej: APLOR], Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej (SO Biała Podlaska), sygn. 30, k. 33–33v.

³⁴ *Ibidem*, sygn. 1607, k. 35–36. Pismo ministra sprawiedliwości do prezesów sądów apelacyjnych w Lublinie i Warszawie z 28.12.1931 r.

dyczna cezura innej państwowości), lata 1944/1945, czyli początek quasi-suwerennej PRL (metodyczna cezura innej państwowości), rok 1950, czyli reforma systemu sądowego (metodyczna cezura związana z reorganizacją) i rok 1975, czyli reforma systemu sądowego (metodyczna cezura związana z reorganizacją). W tych wszystkich przełomowych momentach możemy mówić o sukcesji akt przez kolejne sądy kumulujące zarówno akta placówki, której zakres zadań przejęły (np. sukcesja akt sądów grodzkich przez sądy powiatowe w 1951 r.), jak też tych, które przed likwidacją stanowiły jednostki wyższego szczebla (np. sukcesja akt wydziałów zamiejscowych sądów okręgowych przez sądy powiatowe). Tak było właśnie w rozpatrywanym wyżej przykładzie, gdzie sukcesorem akt sądów pokoju/grodzkich w Białej Podlaskiej, Janowie Podlaskim, Łosicach i Piszczacu z lat 1919–1928 i 1929–1950, Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej z lat 1919–1931 i wreszcie Wydziału Zamiejscowego w Białej Podlaskiej Sądu Okręgowego w Siedlcach z lat 1932–1950 (bez rozróżniania okresów przynależności państwowej i podziału na okresy funkcjonowania w różnych strukturach organizacyjnych) został w 1951 r. Sąd Powiatowy w Białej Podlaskiej.

Wychodzimy w tym miejscu poza ramy chronologiczne artykułu zarysowane tytułem, aby zasygnalizować dzieje archiwaliów sądów międzywojennych, co jest przecież nie bez znaczenia dla ich obecnego kształtu. To dopiero utworzone w 1951 r. sądy powiatowe przekażą do zasobu archiwów państwowych pierwsze akta sądów międzywojennych, okresu okupacyjnego i dokumentację opierających się na międzywojennym systemie sądów bezpośrednio powojennych. Kolejne partie tej sukcesji są przekazywane do dziś już przez sądy rejonowe powstałe w 1975 r.

Z 1975 r. związane jest zresztą jeszcze jedno wydarzenie mające niebagatelny wpływ na kompletność zespołów sądów – reforma podziału administracyjnego państwa, która była powodem zmiany sieci organizacyjnej archiwów państwowych oraz obszaru ich funkcjonowania od 1 lutego 1976 r.³⁵ Zmiana archiwum prowadzącego nadzór archiwalny nad konkretnymi sądami legła u podstaw procederu przejmowania akt do innych archiwów niżli te, które proces rozpoczęły i weszły w posiadanie pierwszych nabytków. W ten sposób wiele zespołów archiwalnych tych

³⁵ Zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 31 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia na terenie poszczególnych województw oddziałów wojewódzkich archiwów państwowych i zniesienia dotychczasowych oddziałów terenowych archiwów wojewódzkich, właściwości terytorialnej oraz obsługi finansowej wojewódzkich archiwów państwowych, jak również zmiany nazw niektórych archiwów, w: *Zbiór przepisów archiwalnych*, s. 417–419; Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 kwietnia 1976 r. w sprawie reorganizacji sieci archiwów państwowych, w: *ibidem*, s. 419–421.

samych sądów okresu międzywojennego znalazło się w zasobie więcej niż jednego archiwum.

Osoby poszukujące pewnego typu spraw karnych prowadzonych przez międzywojenne sądy zetkną się z jeszcze jednym problemem z zakresu zespołów archiwalnych rozbitych – chodzi o akta spraw dotyczących antypaństwowej działalności komunistów, która – jako agentura na rzecz Związku Sowieckiego – ścigana była prawem. Znajdą je bowiem w noszących taką samą nazwę zespołach sądów okręgowych przechowywanych w archiwach terenowych, jak i w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Geneza tego problemu sięga początku lat pięćdziesiątych XX w. Teczki te zostały wydzielone na mocy zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z 7 czerwca 1951 r. nakazującego archiwom sądowym przekazanie do Departamentu Organizacyjno-Administracyjnego Ministerstwa Sprawiedliwości akt spraw mających posłużyć do opracowania dziejów ruchu komunistycznego w Polsce. Po utworzeniu tego zbioru przekazano go do Wydziału Historii Partii Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zaś po likwidacji partii komunistycznej zostały przekazane do zasobu AAN jako zespół archiwalny Akta Sądów Okręgowych, który już w XXI w. został podzielony na zespoły proste grupujące akta poszczególnych sądów i znacznie powiększyły pulę zespołów rozbitych³⁶.

Wiele zamieszania metodycznego do spuścizny sądowej wprowadzają także akta spraw cywilnych, a szczególnie wydziałów hipotecznych i rejestrowych, np. rejestr handlowy oraz akta firm, które nie były zamykane przez lata (w przypadku tych ostatnich do czasu formalnego zakończenia działalności), a ich prowadzenie przejmowali kolejni sukcesorzy (sukcesja czynna). Przy czym zdarzało się, że rejestr handlowy trafiał do innego sukcesora niż prowadzone na jego podstawie akta firm, co zapoczątkowywało również rozbijanie tych drugich, gdyż każdy nowy wpis w rejestrze powodował konieczność przesyłania teczek do sądu przechowującego rejestr handlowy, gdzie wstawiano na nich odpowiednią adnotację. W ten sposób zdarzało się, że część akt firm znajdowała się u sukcesora czynnego rejestru handlowego (teczki firm kontynuowane), a część u sukcesora (lub sukcesorów) biernego (teczki firm niekontynuowane).

Akta hipoteczne przy zawirowaniach organizacyjnych systemu sądowego również ulegały sukcesjom i były dzielone pomiędzy różne sądy, a w konsekwencji znalazły miejsce w zasobie różnych archiwów.

³⁶ I. Bobryk, *Inwentarz zespołu akt: Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Warszawa 2006, s. 12–13.

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że efektem skomplikowanych dziejów systemu sądowego, przemian społeczno-politycznych oraz rozstrzygnięć metodyki archiwalnej jest znaczne rozczłonkowanie akt wytworzonych przez jednego twórcę, a przez to również obecność dokumentacji wielu twórców wśród nabytków przejmowanych z archiwum jednego sądu. Powoduje to oczywiście komplikacje w trakcie ich opracowania. Świadomość tego jest niezbędną do prawidłowego rozpoznania przynależności zespołowej akt, co jest z kolei koniecznym warunkiem zakończenia sukcesem procesu opracowywania każdego zespołu archiwalnego. Stanowi przy tym jedno z najbardziej pasjonujących badawczo wyzwań w pracy archiwisty.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Źródła

- Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim, Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej (SO Biała Podlaska), sygn. 30, 1607.
- Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego, 1917, nr 2, poz. 4.
- Dzienniki Ustaw:
- 1921, nr 44, poz. 267, Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej,
 - 1928, nr 12, poz. 93, Prawo o ustroju sądów powszechnych,
 - 1928, nr 33, poz. 313, Kodeks postępowania karnego,
 - 1930, nr 83, poz. 651, Kodeks postępowania cywilnego,
 - 1931, nr 103, poz. 787, Ustawa z dnia 14 października 1931 r. w sprawie zniesienia sądu okręgowego w Białej Podlaskiej oraz zmiany okręgów sądów okręgowych w Lublinie i Siedlcach,
 - 1931, nr 103, poz. 790, Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 10.11.1931 r. w sprawie określenia terminu zniesienia Sądu Okręgowego w Białej Podlaskiej i w sprawie utworzenia w Białej Podlaskiej Wydziału Zamiejscowego Sądu Okręgowego w Siedlcach,
 - 1935, nr 30, poz. 227, Ustawa Konstytucyjna.
- Czapelska A., *Nowo powołane zespoły naukowe*, „Informacja Bieżąca” 18 XI 2003, 3 (29), Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, s. 21, www.archiwa.gov.pl/images/docs/biuletyn/inf_biez_3_29.pdf [dostęp: 26 IV 2016].
- Decyzja Nr 22 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 10 listopada 2005 r. w sprawie wprowadzenia Wskazówek metodycznych w sprawie ustalania nazw i granic chronologicznych zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI w., przechowywanych w archiwach państwowych, www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/nazwy_daty_sady_nr22_2005.pdf [dostęp: 26 IV 2016].
- Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 9 kwietnia 1976 r. w sprawie reorganizacji sieci archiwów państwowych, w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001.
- Projekt wskazówek metodycznych Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 30 grudnia

- 1991 r. dotyczących opracowywania akt sądowych wytworzonych z XIX–XX w., w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001.
- Ustawa postępowania sądowego cywilnego z dnia 20 listopada 1864 r. ze zmianami zaprowadzonymi przez najwyżej zatwierdzone postanowienie z dnia 19 lutego 1875 r. i z objaśnieniami ułożonymi przez Władysława Nowakowskiego, cz. 1–4, Warszawa 1878.
- Ustawy sądowe obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego, t. 1: *Organizacja sądowa*, art. 5, 8, 124–136, 205, 210, 297–352, s. 5, 55, 77–81, 111, 149–173, St. Petersburg 1875.
- Zarządzenie Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 31 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia na terenie poszczególnych województw oddziałów wojewódzkich archiwów państwowych i zniesienia dotychczasowych oddziałów terenowych archiwów wojewódzkich, właściwości terytorialnej oraz obsługi finansowej wojewódzkich archiwów państwowych, jak również zmiany nazw niektórych archiwów, w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001.
- Zarządzenie Nr 4 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 14 kwietnia 2008 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych dotyczących zasad opracowania zespołów archiwalnych sądów, wytworzonych od XIX do XXI wieku, przechowywanych w archiwach państwowych, www.archiwa.gov.pl/images/stories/file/pdf/zarz4_2008.pdf [dostęp: 26 IV 2016].
- Zarządzenie nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 11 lutego 1970 r. w sprawie postępowania z aktami władz administracji państwowej I i II instancji oraz aktami organów samorządu terytorialnego, w: *Zbiór przepisów archiwalnych wydanych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w latach 1952–2000*, wybór i oprac. M. Tarakanowska, E. Rosowska, Warszawa 2001.

Opracowania

- Bobryk I., *Inwentarz zespołu akt: Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej*, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Warszawa 2006.
- Fiedorczyk P., Kowalski P., *Sądownictwo powszechne na terenie województwa białostockiego w II RP*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, 11.
- Gołaszewski J., *Wartość źródłowa i problemy metodyczne opracowania akt sądowych wytworzonych do 1945 roku (na przykładzie zasobu Archiwum Państwowego we Wrocławiu)*, w: *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli*, red. J. Baranowski, U. Zarzycka-Sutter, Łódź 2001.
- Konic H., *Zmiany proceduralne w ustawie postępowania cywilnego*, Warszawa 1914.
- Korobowicz A., Witkowski W., *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 2009.
- Krupa S., *Metodyka opracowania akt instytucji wymiaru sprawiedliwości*, w: *Instytucje sądowe regionu siedleckiego na tle polskich instytucji sądowych od schyłku XVIII do początku XX w.*, red. A. Rogalski, Siedlce 2008.
- Kwiatkowska W., *Ustrój sądownictwa powszechnego w Polsce międzywojennej (1918–1939)*, w: *Archiwa instytucji wymiaru sprawiedliwości w służbie państwa i obywateli*, red. J. Baranowski, U. Zarzycka-Sutter, Łódź 2001.
- Magier D., *Struktura organizacyjna białskiego okręgu sądowego (1919–1931)*, „Res Historica” 2012, 33.
- Magier D., *Wstęp do inwentarza zespołu akt Sąd Okręgowy w Białej Podlaskiej z lat [1916–1918] 1919–1931 [1932–1945]*, Archiwum Państwowe w Lublinie Oddział w Radzynie Podlaskim, Radzyń Podlaski 2015.
- Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski, Poznań 1995.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.

ABSTRACT

In the interwar period, judiciary was one of three principal and independent public authorities of the Republic of Poland acting in the name of the nation. There were three sectors of judiciary: general, administrative and military. Due to the organization and functions played in the public life, documentation drawn up by general courts is now essential for both research and official purposes. Therefore, the analysis of official documents poses a formidable challenge for national archives. The aim of the article is to point at a difficulty which arises before an archivist in the initial phase of a document analysis, namely discovering its origin and explaining why a single document could be found in numerous archives.

Key words: archiving, provenance, courts, file

NOTA O AUTORZE

Dariusz Magier (ur. w 1971 r.) – archiwista i historyk, doktor habilitowany, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, kierownik Zakładu Archiwistyki w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych. Jego zainteresowania badawczego to: archiwistyka, kancelaria XX–XXI w., dzieje komunizmu. Redaktor naczelny „Radzyńskiego Rocznika Humanistycznego”, z-ca redaktora naczelnego „Wschodniego Rocznika Humanistycznego”. E-mail: dariusz.magier@uph.edu.pl